

УДК 94(477.87)"1860/1918"

UDC

DOI 10.17223/18572685/39/9

НАРОДОВСЬКИЙ РУХ НА ЗАКАРПАТТІ В 1860-х – 1918 рр.: ГЕНЕЗА, РОЗВИТОК ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

R.I. Майор

Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка
Україна, 32300, м. Кам'янець-Подільський, вул. Огієнка, 61

E-mail: major.r@mail.ru

Scopus Author ID: 55848634200

Авторское резюме

В статье рассмотрены основные причины возникновения, развитие, идеология и институциональное развитие народовского течения на Закарпатье во второй половине XIX – начале XX в. По мнению автора, именно народники определили новые идеологические ориентиры национального движения закарпатцев. Их идеологическая концепция опиралась на постулат существования самостоятельного украинского народа и украинского языка. Проанализирована культурно-просветительская деятельность народников. Автор приходит к выводу, что они сыграли решающую роль в переносе элементов всеукраинской национальной идентичности, сформировавшейся ранее в Поднепровье, Галичине и Буковине, на территорию Закарпатья.

Ключевые слова: народники, Закарпатье, украинцы (русины), идентичность, литературный язык.

The Populist Movement in Transcarpathia in 1860-1918: Genesis, Development and Ideological Background

R.I. Mayor

Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
61 Ohiyenka Str., m. Kamenetz-Podolsk, 32300, Ukraine

E-mail: major.r@mail.ru

Abstract

This article examines the main causes of the emergence, development, ideology and institutional development in the Carpathian region of the populist movement in the late nineteenth – early twentieth century. According to the author, it was the populists, who determined new ideological orientations of the national movement in Transcarpathia, giving it its own Ukrainian content. Their ideological concept was based on the postulate of existence of the independent Ukrainian people and Ukrainian language. Cultural and educational activities of populists were analysed. The author concludes that they played a crucial role in the transfer of the elements of national identity, formed earlier in the Dnieper Ukraine, Galicia and Bukovyna, on the territory of Transcarpathia.

Keywords: populists, Transcarpathia, Ukrainian (Ruthenians), identity, literary language.

Проблеми розвитку українського національного руху у XIX – на початку XX ст. є однією з найбільш актуальних тем дослідження у сучасній українській історіографії. Вирішальний вплив на розвиток національного руху українців на Закарпатті в другій половині XIX – на початку XX ст. мала діяльність представників народовської течії. Попри важливість дослідження порушеної проблеми упродовж багатьох десятиліть, особливо в радянський період, вона залишалася практично поза увагою вчених. Її ґрунтовне вивчення не здійснювалося і в сучасній історіографії. Лише окремі аспекти даної проблеми порушувалися у працях українських і зарубіжних вчених: І. Жегуца (Жегус 1965), М. Маєр (Маєр 1968), С. Папа (Пап 2003), В. Шандора (Шандор 1992) та ін.

Мета дослідження – визначити основні фактори, що сприяли виникненню народовського руху, проаналізувати його розвиток, ідеологію та інституційну базу, місце і роль народовців в українському національному русі у другій половині XIX – на початку XX ст.

Сьогодні в історіографії існують різні погляди щодо часу виникнення та основоположників народовського руху на теренах Закарпаття. На думку історика В. Піпаша, основоположниками даної течії були А.Ф. Кралицький, І. Дулішкович та Л. Чопей (Піпаш 2009: 8). Український історик В.І. Верига зазначав, що на літературно-мовній ниві зачинателем народовського руху в Закарпатті у третій чверті XIX ст. був упорядник шкільних підручників Л. Чопей (Верига 1996: 235). Автори праці «Закарпаття в етнополітичному вимірі» зазначали, що народницький напрямок поволі формувався наприкінці XIX ст., а інтенсивно розвивався від початку XX ст. (Закарпаття 2008: 158). Видатний український історик-емігрант І.П. Лисяк-Рудницький

та угорська дослідниця М. Маєр притримувалися думки про зародження даного феномену на зламі XIX-XX ст., а до його представників відносили Ю.К. Жатковича, А.І. Волошина та Г. Стрипського (Лисяк-Рудницький 1994: 458, 463-464; Маєр 1968: 55-56). Ю.В. Шевельов датував формування народницького руху початком XX ст. (Шевельов 1998: 19).

На нашу думку, для того аби відповісти на питання, коли саме в Закарпатті сформувалася народовська течія, потрібно насамперед розглянути процес становлення в історичній та громадсько-політичній думці краю української національної концепції, адже саме закарпатські вчені, наукові погляди яких опирались на постулат про національну окремішність українців, їх мови, держави та приналежність русинів Закарпаття до єдиної української нації, відіграли важливе значення у становленні даної течії. Одним із перших, хто із закарпатських вчених доводив приналежність русинів Закарпаття до українського народу, був відомий церковний історик, протоігумен І. Базилович. У латиномовній роботі «Короткий нарис фундації Федора Корятовича» (1799, 1804 рр.) стверджував, що Закарпаття є невід'ємною частиною України (термін «Україна» відносив до XIII ст.), яку чітко розрізняв від Московії (Росії) і Білорусії (Данилюк 1997: 68). Дещо пізніше (у 1830 р.) мовознавець та історик М.М. Лучкай у праці «Grammatica slavo-ruthena» з'ясував, що «карпаторуські» діалекти споріднені з іншими «малоруськими діалектами» і цілком відмінні від польських, російських і чеських (Кашка 2008: 109). 1850 р. етнограф та історик А.П. Дешко на основі аналізу лінгвістичних даних стверджував, що «мова карпаторуського народу чітко показує, що він є гілкою народу південно-руського (*читай українського*. – Р.М.). Проте в його наріччі є деякі особливості від наріччь малоросійського і галицького» (Дешко 1850: 26).

У другій половині XIX ст. відомий будитель, історик та письменник А. Кралицький зазначав: «І наша Угорська Русь разом з Галичиною належить до малоруської гілки слов'янського племені» (Данилюк 1997: 180). А в львівській газеті «Слово» 1862 р. підкреслював, що закарпатці родом з Наддніпрянщини, «...кров наша є руською; ми сім'я преславної України і незабутнього Запоріжжя...» (К. 1862; Піпаш 2009: 8). Наукове обґрунтування етнічної приналежності закарпатців до української нації дав історик І. Дулішкович. У трьохтомній роботі «Исторические черты угро-руссских», опублікованій у 1870-х рр., поділив східних слов'ян на «великороссов», «малорусов» і «белорусов», зазначивши, що «угорські руссы» належать до «малорусской ветви» (Дулишкович 1874: 37). Філолог Л. Чопей у 1883 р. уклав і видав «Русько-мадярський словарь» («Rutén-magyar szótár»), у передмові якого висунув тезу, що руська (*українська*. – Р.М.) мова є самостійною,

а не діалектом російської (Русько-мадярський 1883: X). Закарпатське («гірське», «карпатське») піднаріччя відносив до «червоно-руського наріччя» руської (малоруської, української) мови (Русько-мадярський 1883: XXIII). Відомий закарпатський громадський діяч і вчений Ю. Жаткович у праці «Етнографіческий очерк угро-русских» підкреслював: «Ми тут під словом “русини” тих жителів Угорщини розуміємо, котрі належать до малоруського народу, що живе в Галичині, Буковині й південній Росії...» (Жаткович 2007: 62).

Як бачимо, в наукових працях закарпатських вчених і культурно-громадських діячів чітко проводилася ідея, що русини Закарпаття є складовою окремішнього українського народу, а їх мова – діалект української мови. Незважаючи на те, що в XIX – на початку XX ст. у краї лише незначна частина інтелігенції усвідомлювала приналежність місцевих русинів до української нації, їх історичні, етнографічні та лінгвістичні дослідження, де вони науково обґрунтовували свої погляди, безперечно сприяли поступовому утвердженню тут української національної ідеї, загальноукраїнської національної свідомості й ідентичності, а також важливе значення для розвитку українського національного руху. Обстоювання ідеї окремішності українського народу та української мови, а також відмова від російської літературної мови, прихильниками якої були русофіли, й обрання народної розмовної мови основою літературної (про що говорити иметься нижче), свідчили про становлення ідейних засад нової концепції моделі національної ідентичності українців та формування у національному житті Закарпаття нової течії (руху) – народовської, першими представниками якої стали А. Кралицький, І. Дулішкович, Л. Чопей, Ю. Жаткович та представники молодшого покоління (народжені у 1870-х та пізніших роках): А. Волошин, Г. Стрипський, Ю. Бращайко, М. Бращайко та інші.

Включати до їх числа представників старшого покоління (І. Базилевича, М. Лучкая, А. Дешка та ін.) вважаємо недоречним, оскільки народовський рух на теренах Західної України вперше сформувався як окрема ідейна і суспільно-політична течія у Галичині в 1860-х рр. (Добржанський 1999: 153; Янишин 2010: 197-199). Хоча у Закарпатті, як і в Галичині, у першій половині – середині XIX ст. були культурно-громадські та політичні діячі, корі визнавали самостійність українського народу та його мови, однак термін «народовці» історично закріпився за представниками 1860-х рр. та пізнішого періоду, а тому некоректно вживати його щодо діячів національного руху більш раннього часу. Зважаючи на це, а також на той факт, що в Закарпатті у 1860–1880-х рр. проукраїнської орієнтації публічно дотримувалися лише поодинокі особи (А. Кралицький, І. Дулішкович, Л. Чопей – група так званих ранніх народовців), датувати зародження народовського руху виключно даним (1860-1880-ті рр.) хронологічним проміжком не можна. У зв'язку

з тим, що збільшення представників даної течії та початок їх активної громадсько-культурної діяльності припадає на 1890-ті рр., вважаємо, що формування народовської течії у Закарпатті припадає на 1860-1890-ті рр. Це був тривалий процес, який затягнувся на три десятиріччя, а не подія, яку можна окреслити рамками одного року.

Окрім проведення закарпатськими вченими наукових досліджень, у ході яких в історичній думці краю відбулося становлення української національної концепції, зародженню у Закарпатті народницького руху сприяли ще такі фактори: по-перше, приклад розвитку народовського руху та українського національного руху на інших українських землях, передусім в Галичині, з якою Закарпаття мало найінтенсивніший зв'язок. По-друге, посилення культурних і наукових зв'язків між Закарпаттям і Галичиною (значно меншою мірою з Наддніпрянщиною) у другій половині XIX – на початку XX ст. По-третє, поява інтелігенції, яка не сприймала як культурно-політичну орієнтацію русофілів (москвофілів) на Російську імперію, так і мадярофільство переважної частини закарпатського духовенства та інтелігенції. По-четверте, проведення угорською владою політики мадяризації українського населення, що стимулювало закарпатців здійснювати протидію даному процесові.

Основу соціальної бази народницького, як і русофільського, руху становило греко-католицьке духовництво та невелика частина світської інтелігенції (И.Ч. 1886; Мазурок 2001: 29). У той же час у Галичині народовський рух був представлений головно світською інтелігенцією (студенти, вчителі, письменники, юристи, дрібні чиновники) (Сухий 2003: 121). І якщо в Галичині вже на початку 1880-х рр. керівництво українським рухом переходить у руки світської інтелігенції (Янишин 2003: 17), то на Закарпатті ще й на початку XX ст. воно знаходилося у руках духовництва. Ситуація змінилася лише після розпаду Австро-Угорщини 1918 р., коли у керівництві національно-визвольним рухом закарпатців у 1918-1919 рр. вагоме місце посіли представники світської інтелігенції. У цьому (в соціальній базі) й полягала одна з основних відмінностей між народницьким рухом у Закарпатті, з одного боку, та Галичиною з іншого.

Що ж торкається ідеології народовського руху, то її стрижень, як у Закарпатті, так і в Галичині та Буковині (Янишин 2003: 13; Добржанський 1999: 184), становили два постулати: самостійність української нації (а не визнання його частиною «руського» чи, власне, російського народу, як це тлумачила русофільська (москвофільська) національна концепція) та української мови (при чому формування літературної української мови мало відбуватися на основі народної розмовної мови). У той же час різниця у мовному питанні між закарпатськими та галицькими і буковинськими народовцями полягала у тім, що перші (зокрема А. Волошин, Ю. Жаткович), на відміну від інших, категорично

відмовлялися використовувати в письмі фонетику й виступали за етимологічний правопис (Гнатюк 1897а; О нашемъ языкѣ 1907; А.В. 1908; Волошин 1959: 40-41; Мазурок 2001: 18, 31, 57), яким користувалися русофіли Галичини, Буковини і Закарпаття. А. Волошин, зокрема, вбачав у фонетичному правописі «такий самий крайній блуд», якою була і «строга московщина», вважав його «найбільшим гріхом» проти руської мови і народу й підкреслював, що мова, якою писали галицькі народовці, не малоруська, а лише її ополячене піднаріччя (А.В. 1908). Як і у випадку з русофілами, у правописному питанні у народовців простежувався традиціоналізм і консервативність, прагнення писати за «правилами церковно-етимологічного правопису» (А.В. 1908), що, очевидно, також було наслідком того, що більшість народовців належала до числа духовенства і тим самим була прив'язана до церковнослов'янської писемної традиції.

З одного боку, досить парадоксальним виглядає той факт, що провідні представники закарпатської інтелігенції, відстоюючи ідею загальноукраїнської мови й визнаючи її за свою, практично не знали її на рівні тодішніх уже повною мірою викресталізованих загальнонародних норм (Жаткович 2007: 28; Мазурок 1993: 219). Як правило, вони писали на тому чи іншому закарпатському діалекті, й іноді з домішками російських чи церковнослов'янських слів. Та говорячи про діалектну основу мови закарпатських діячів, слід погодитися із твердженням В. Статєєвої, котра зазначала, що в цьому й полягала мовна особливість не лише Закарпаття, але і всієї Західної України: спочатку представники демократичного мовного напрямку, відстоюючи рідну мову в літературі, користувалися не мовою Т. Шевченка – у них яскраво відбивалася місцева діалектна основа (Статєєва 1993: 291). Як слушно підкреслював відомий славіст-мовознавець Ю. Шевельов, розмовляти українською мовою в півдавстрійській Україні означало говорити своєю власною говіркою (Шевельов 1998: 21), а тому у діалектній основі літературної мови закарпатських діячів немає нічого дивного. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. лише невелика частина інтелігенції розуміла і виступала за необхідність використання в українській літературній мові фонетики. У 1880-х рр. до їх числа входив Л. Чопей (Христоматія 1893: 209), а в 1890-х рр. – незначна група молодого покоління інтелектуалів, які підтримували зв'язки з представниками галицької інтелігенції, зокрема В. Гнатюком (Гнатюк 1897b: 55; Гнатюк 1899: 175). Утвердження у Закарпатті фонетичного правопису та перехід на нього майже всіх українських видань відбувся пізно – лише у 1930-х рр. (Мишанич 2012: 55).

Початок активної громадської та культурно-освітньої діяльності народовців припадає на кінець ХІХ ст. На початку 1890-х рр. В.М. Гаджега, П.М. Гебей та А. Волошин, які представляли молоде по-

коління громадських діячів, виступили з ідеєю відновлення діяльності «Товариства св. Василя Великого» на «народній основі», що стало можливим з призначенням 1892 р. єпископом Мукачівської єпархії Ю.В. Фірцака (Гнатюк 1897с: 330; Штефан 1981: 160, 176; Волошин 1959: 11, 39). 29 серпня 1895 р. в Ужгороді за участі 40-42 осіб відбулося відновлення діяльності «Товариства св. Василя Великого», тимчасовим головою якого обирається Г. Чопей (Гнатюк 1897с: 330; Совѣщаніе 1895; Пап 2003: 397; Mayer 1977: 68-69), а директором – професор теології Д. Гебей. Для того щоб хоч якось зменшити увагу і тиск до товариства з боку влади, приймається рішення про відмову від політичної діяльності (Пап 2003: 398). 23 грудня наступного року на загальних зборах спілки сформували її нову президію. Головою товариства обрали І. Яковича, його заступниками – архидіакона Г. Чопея, кононика І. Туряя, директором – В. Камінського (Волошин 1959: 11). Суттєвим недоліком в його організації було те, що окрім народовців до нього входили прихильники угорської орієнтації, котрі хотіли перетворити спілку на носій мадярської культури, та москвофільської течії, яких, однак, було значно менше ніж у 1860-х рр. (Пап 2003: 398; Маєр 1968: 56).

Ужгородська спілка видавала «Буквар» М.А. Врабеля і газету «Наука» (Волошин 1959: 11), яка з 1897 р. виходила під редакцією о. Ю. Чучки, В. Гаджеги, А. Волошина й друкувалася етимологічним правописом (Верига 1996: 239; Волошин 1959: 39-40; ДАЗО: 4). Виробленої граматичної форми у газети не існувало і кожний дописувач «писав, як умів» (Волошин 1959: 40; Пекар 1997: 218). Незважаючи на заяви редактора 1907 р. про те, що мова «Науки» наближається до народної, до «малоруського етимологічного правопису», у ній було ще чимало російських слів чи росіянізмів (Волошин 1959: 41) і населення розуміло її погано (Брашайко 1908: 179). Натомість «Додаток», який русофіл Є.А. Фенцик видавав розмовною мовою, користувався серед селян великою популярністю (Брашайко 1908: 179). Окрім повільного впровадження чистої розмовної мови, у друкованих виданнях негативним моментом у культурно-просвітницькій діяльності закарпатської інтелігенції стало й те, що «Товариство св. Василя Великого» мало на меті заснувати науковий угорськомовний часопис та видавати «Місяцеслов» не лише на руській мові, але й угорській (Рудловчак 1976: 360; Гнатюк 1897с: 330). Це викликало різку критику з боку В.М. Гнатюка: «Гей, люде, схаменіться! Що вам сталося, що подібними ухвалями самі собі на шию петлю закладаєте?» (Гнатюк 1897с: 330) – звертався галицький діяч до закарпатців. Дане зауваження було цілком слушним, адже видання угорськомовної друкованої продукції пришвидшило б процес мадяризації українців

та стало б суттєвою перепорою у поширенні освіти серед селян.

З відновленням активної діяльності спілки в ужгородських і будапештських газетах, які видавали угорці, з'явилися статті, що закликали уряд звернути увагу на національний рух українців (Волошин 1959: 12). Зважаючи на те, що в Угорщині не було закону про культурні організації, і «Товариство св. Василя Великого» зазнавало постійного тиску з боку влади, 1902 р. його закрили самі ж члени спіли. Натомість, беручи до уваги наявність торгівельного закону, який забезпечував свободу діяльності акціонерних товариств, засновується акціонерне видавниче товариство «Уніо» (Волошин 1959: 14-16; Основаніє 1902: 66-67; Mayer 1977: 82; Žegus 1965: 99; Нариси 1993: 354). Його головою обрали В. Камінського, заступником голови – М. Поповича (Основаніє 1902: 67), секретарем – А. Волошина (Пап 2003: 402). Окрім них, в управлінні спілкою брали участь В. Гаджега, І. Якович, К. Невицький, що у свою чергу означало відсутність у її складі як представників москвофільського напрямку, так і ренегатів-мадяронів (Пап 2003: 402). Новостворене товариство стало виключно народовською організацією, що було великим успіхом у розвитку українського національного руху. Воно відіграло важливе значення у видавництві та розповсюдженні друкованої української продукції та поширенні української національної свідомості (Штефан 1981: 12).

Утвердження національної ідеї та поширення української національної свідомості здійснювалося народовцями за допомогою періодичних та неперіодичних видань. Ю. Жаткович на сторінках угорськоюмовної газети «Kelet» принципово поставив питання про те, що мова русинів – українська, а самі русини – це автохтонне населення Закарпаття, яке належить до малоруського (українського) народу (Пап 2003: 534). На підставі вагомих наукових аргументів він доводив, що існує досить аргументів щодо думки про існування окремої української нації й української літературної мови, абсолютно відмінних від російської нації й російської літературної мови (Лисяк-Рудницький 1994: 464). А. Волошин на шпальтах «Науки», відповідаючи мукачівському дописувачу газети на закид, за яким українську мову нібито вигадали аби зробити з руського народу польський, стверджував, що назва «українці» не видумана, це давній етнонім руського народу, який нараховує більше 25 млн осіб. А йменується цей народ так, бо земля, на якій живе його найбільша частина, називається «Україна». Українці – це «малорусини», а не росіяни («великороси»), між ними існує велика різниця, і це вже давно довела історія, підкреслювалося у статті (Оугрорусинь 1904). Приналежність русинів Закарпаття до українського народу визнавав і І. Брацкайко, котрий 1908 р. писав в альманасі «Січ»: Угорська Русь – це «мала частиця українсько-русь-

кого народу» (Брашайко 1908: 186).

Газети і журнали, як україномовні, так і угорськомовні, почали активніше пропагувати твори української класики. З українських письменників у періодиці найпопулярнішими були М. Вовчок, Л.І. Глібов, М.М. Коцюбинський, І.С. Нечуй-Левицький, С.В. Руданський, В.С. Стефаник, Ю.А. Федькович, І.Я. Франко, Т.Г. Шевченко та інші, твори яких позитивно сприяли зростанню національної свідомості українців (Нариси 1993: 353; Сілецький 2008: 457). Публікація цих творів сприяла не лише відкриттю інтелігенції та селянам кращих здобутків тогочасної української літератури, але й утвердженню серед читачів думки про існування самостійного українського народу з розвинутою культурою (Сілецький 2008: 457).

З 1911 р. стараннями редакції «Науки» розмовною мовою почав видаватися щомісячний ілюстрований додаток «Село», який де факто був часописом і виходив десять разів на рік (Нариси 1993: 355). Для народних шкіл видавалися навчальні книги («Азбука», «Читанка», «Граматика» тощо), велика кількість молитовників, богослужбових книг, календарів, словників й ін. (Нашь народолюбивый 1907; Наше Общество 1907; Акціонерное общество 1911). На початку ХХ ст. на сторінках «Науки» богослов М. Мейгеш виступив з ініціативою створення читалень, де б була можливість почитати різноманітну літературу, а народний вчитель або хтось з освічених селян займався поширенням освіти серед місцевих жителів (Мейгеш 1908). Порушення даної проблеми мало дуже важливе значення, адже на той час українці Угорщини мали лише дві читальні: в Куцурі (селище в сучасній Сербії), засновану селянами 1878 р. (Павлик 1985: 245; Гнатюк 1901: 4), та в с. Скотарському, організовану в 1890-х рр. греко-католицьким священником, освітнім і громадським діячем О. Штефаном (Волошин).

Великий вплив на зміну суспільно-політичної ситуації в Закарпатті та розвиток національного руху здійснила Перша світова війна, яка суттєво загострила національні проблеми в країнах Європи. Вона поставила національно-політичні питання у ряд пріоритетних в міжнародній політиці, а для національних меншин стала історичною нагодою не лише заявити про свої національні права, але й можливість боротися за незалежність власної державності (Закарпаття 2008: 173). Отримання державно-політичної самостійності представниками різних націй, зокрема чехами, стало для українців важливим прикладом у боротьбі за незалежність своєї держави (Клочурак 1978: 97). У той же час участь закарпатців у воєнних діях для більшості з них була першою можливістю виїхати за межі рідного краю, де вони змогли ознайомитися з творами таких українських письменників, як Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко, І. Котляревський та багатьох інших, й тим самим значно збагатили свої знання з української історії та

літератури, а це, в свою чергу, впливало на розвиток їх національної самосвідомості (Клочурак 1978: 84; Гренджа-Донський 1990: 344). Позитивний вплив на формування останньої та становлення загально-української національної ідентичності серед великої частини русинів здійснили підрозділи українських січових стрільців з Галичини, які, перебуваючи на території Закарпаття, активно проводили серед місцевого населення українську національну пропаганду (Штефан 1973: 296; Бабюк 1915; І.С. 1915; Химинець 1996: 45; Назарук 1916: 6-7).

Аналізуючи розвиток та ідеологію народовського руху в Закарпатті, зазначимо, що він мав свої особливості (окрім тих, які вже були вказані вище) порівняно з аналогічним рухом на інших західноукраїнських землях, що входили до складу монархії Габсбургів. По-перше, закарпатські народовці, на відміну від галицьких та буковинських, до 1918 р. були цілком аполітичні і обмежували свою діяльність виключно мовно-літературними та культурно-освітніми питаннями. Вони не виступали за створення незалежної Української держави і навіть не порушували питання про надання Закарпаттю статусу автономії у складі Угорщини. Як слушно зауважив І.Лисяк-Рудницький, брак самостійної політичної платформи у народовців був очевидним кроком назад навіть порівняно із закарпатськими русофілами (Лисяк-Рудницький 1994: 465). Окрім цього, якщо в Закарпатті народовці до 1918 р. не створили власної політичної газети, організації чи партії, то галицькі представники даного напрямку ще 1880 р. заснували політичний часопис «Діло» (Янишин 2003: 18), 1885 р. – політичну організацію «Народна Рада» (Янишин 2003: 16), а 1890 р. – першу в Україні політичну партію – «Русько-українську радикальну партію» (Історія політичної 1926: 234). Вагомим досягненням галицьких народовців стало проведення з 1880 р. всенародних, повітових та громадських віч, що стало невід'ємним елементом політичної культури галичан кінця XIX – початку XX ст. та зумовили значну активізацію населення, їх участі у політичному та громадсько-культурному житті краю (Янишин 2001: 94-95). На Буковині ж перша українська політична партія, очолювана народовцями, – «Національна Рада русинів на Буковині» постала 1905 р. (Добржанський 1999: 294-295).

По-друге, у культурно-освітній галузі закарпатські народовці також не досягли тих успіхів, що народовці Галичини та Буковини. Наприклад, у Галичині лише 1908 р. налічувалося 47 філій освітнього товариства «Просвіта» та 2048 читальень (Лозинський 1908: 43, 47), а на Буковині 1902 р. функціонували 64 читальні (Добржанський 1999: 199). У той же час у Закарпатті до 1918 р. були створені лише 2 читальні, а перша «Просвіта» виникла лише у 1920 р. (Карпатська Україна 1939: 133). Не було в Закарпатті і наукової інституції на зразок тієї, яка існувала у Львові, – «Наукове товариство ім. Шевченка» (у 1873-1892 рр. літе-

ратурне, а з 1892 р. – наукове товариство) (Москвофілство 2001: 42). Значно слабше, порівняно з Галичиною і Буковиною, була розвинена й преса та періодика (Шевельов 1998: 16-17; Добржанський 1999: 54; Москвофілство 2001: 42; Стрипський 2008: 267).

По-третє, народовський рух у Закарпатті, порівняно з Галичиною та Буковиною, був малочисельним, охоплював «жменьку людей», оскільки основна частина духовної та світської інтелігенції була в більшій чи меншій мірі змадяризована (Лисяк-Рудницький 1994: 465). Як зазначав у 1915 р. В. Гнатюк, у Закарпатті були лише поодинокі особи, які йшли за національним напрямом більш «інстинктивно, ніж свідомо» (Гнатюк 1915). Однак, саме ця «жменька людей» – нечисленна група національно свідомих патріотів – започаткувала новий суспільно-політичний напрямок в українському національному русі.

У 1860-1890-х рр. на Закарпатті сформувалася нова концепція українського руху – народовська, яка опиралася на постулат існування самостійного українського народу та української мови. Зважаючи на те, що спочатку прихильниками народовства була лише незначна частина інтелігенції, яка не здійснювала широкої громадської діяльності, ідейно-світоглядне та інституційне становлення даної течії відбувалося упродовж трьох десятиліть. Народовці визначили нові ідеологічні орієнтири національного руху, надавши йому власне українського змісту. Саме вони відіграли вирішальну роль у перенесенні елементів загальноукраїнської ідентичності, сформованої раніше в Наддніпрянщині, Галичині та Буковині, на терени Закарпаття. За їх ініціативою відновила діяльність колишня русофільська спілка, було утворене нове товариство «Унію», яке стало інституційною основою власне народовського руху, видавалася друкована продукція (шкільні книги, газета, популярні видання), здійснювалося поширення серед населення української національної свідомості та національної ідеї. Незважаючи на те, що закарпатські народовці, на відміну від галицьких та буковинських, до 1918 р. не змогли сформувати власної політичної партії та достатньо розвинутої комунікаційної структури (зокрема розгалуженої мережі різноманітних спілок та читалень), яка б дозволила розгорнути широку культурно-освітню діяльність, їм усе-таки вдалося перехопити ініціативу у русофілів та мадярофілів у культурно-громадській сфері діяльності, а підвалини їх ідеології визначили майбутній напрямок політичний розвитку національного руху в Закарпатті.

ЛІТЕРАТУРА

- А.В. 1908 - А.В. Правда очи коле // Наука. Унгварь. 1908. № 38.
- Акціонерное общество 1910 - Акціонерное общество «Уніо» // Наука. Унгварь. 1910. № 7.
- Акціонерное общество 1911 - Акціонерное общество «Уніо» въ Унгварь продае // Наука. Унгварь. 1911. № 4.
- Бабюк 1915 - *Бабюк А. У.С.С.* На чужині. Угорський Руснак // Діло. Львів. 1915. Ч. 139.
- Брацайко 1908 - *Брацайко І.* Декілько слів за угорсько-руське просто-народне жите і поезію // Січ: Альманах в пам'ять 40-х роковини основаня товариства «Січ» в відні. Львів. 1908. С. 175-186.
- Верига 1996 - *Верига В.* Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX). Львів: Світ, 1996. 446 с.
- Волошин - *Волошин А.* Початки національного пробудження на Підкарпатській Русі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/tvolosh/volosh28.htm> (дата обращения 17.02.2015)
- Волошин 1959 - *Волошин А.* Спомини. Релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму. Філадельфія: Карпатський голос, 1959. 56 с.
- Гнатюк 1897а - *Гнатюк В.* Сьвітлі духи на Угорській Руси. II // Буковина. Чернівці. 1897. Ч. 87.
- Гнатюк 1897б - *Гнатюк В.* Угроруська мізерія // Жите і слово. Львів. 1897. Т. 6. Кн. 1. С. 46-62.
- Гнатюк 1897в - *Гнатюк В.* Угроруські календарі // Жите і слово. Львів. 1897. Т. 6. Кн. 4. С. 329-335.
- Гнатюк 1897г - *Гнатюк Волод.* Безцільні заходи. Кирилиця і русофільство // Діло. Львів. 1915. Ч. 93.
- Гнатюк 1899 - *Гнатюк В.* Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів // Літературно-науковий вістник. Річник II. Том VII. Львів: Наукове товариство імени Шевченка у Львові, 1899. С. 162-178.
- Гнатюк 1901 - *Гнатюк В.* Словаки чи русини? (Причинок до вияснення спору про національність західних русинів) // Записки наукового товариства ім. Шевченка. 1901. Т. XLII, кн. 4. С. 1-81.
- Гренджа-Донський 1990 - *Гренджа-Донський В.* Мої спогади // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 1990. № 15 (Т. 2). С. 333-422.
- ДАЗО - ДАЗО. Ф. 151. Оп. 2. Спр. 912. Оголошення єпископа голові міністрів Угорщини з приводу видачі дозволу на видання газети «Наука» на русинській мові в м. Ужгород. 11. XII. – 12. XII. 1903 р.
- Данилюк 1997 - *Данилюк Д.* Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку XX ст.). Ужгород, 1997. 289 с.
- Дешко 1850 - *Дешко А.* О Карпатской Руси // Кієвлянинъ. М., 1850. Кн. 3. С. 19-31.
- Добржанський 1999 - *Добржанський О.* Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. Чернівці: Золоті литаври,

1999. 574 с.

Дулишкович 1874 - *Дулишкович І.* Историческія черты угро-русскихъ. Тетрадь І. Унгарь: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 1874. 135 с.

Жаткович 2007 - *Жаткович Ю.* Етнографическій очерк угро-русских: комплексне видання. Упоряд. і передмова О.С. Мазурка. Ужгород: Мистецька лінія, 2007. 392 с.

Закарпаття 2008 - Закарпаття в етнополітичному вимірі. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 682 с.

І.Ч. 1886 - *І.Ч.* Наше равнодушіе одна изъ причинъ бѣдностей нашей // Листокъ. Унгарь. 1886. № 4.

І.С. 1915 - *І.С.* З угорської України // Вістник Союза визволення України. Відень. 1915. Ч. 59-60.

Історія політичної 1926 - Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. На підставі споминів. Написав Д-р Кость Левицький. Львів, 1926. 724 с.

К. 1862 - *К.* Изъ Угорской Руси // Слово. Львовъ, 1862. Ч. 3.

Карпатська Україна 1939 - Карпатська Україна. Географія, історія, культура. Львів: Український видавничий інститут, 1939. 160 с.

Кашка 2008 - *Кашка М.Ю.* Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.): дис. ... кан. іст. наук: 07.00.01. Ужгород, 2008. 227 с.

Клочурак 1978 - *Клочурак С.* До волі. Спомини. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1978. 189 с.

Лисяк-Рудницький 1994 - *Лисяк-Рудницький І.* Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності // Історичні есе. В 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. І. С. 451-470.

Лозинський 1908 - *Лозинський М.* Сорок літ діяльності «Просьвіти». Львів: Друк. НТШ, 1908. 76 с.

Маєр 1968 - *Маєр М.* Закарпатські українці на переломі століть // Жовтень і українська культура. Пряшів, 1968. С. 49-73.

Мазурок 1993 - *Мазурок О.* Проблеми української мови у листуванні Ю.К. Жатковича з В. Гнатюком // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Ужгород, 1993. С. 216-221.

Мазурок 2001 - *Мазурок О.* Юрій Жаткович як історик та етнограф. Ужгород: УжНУ, 2001. 292 с.

Мейгеш 1908 - *Мейгеш М.* Якъ читальнѣ зводити! // Наука. Унгарь. 1908. № 10.

Мишанич 2012 - *Мишанич О.* Русини: політика, історія, культура. Ужгород: Гражда, 2012. 352 с.

Москвофільство 2001 - *Москвофільство: документи і матеріали.* За заг. ред. С.А. Макарука. Львів, 2001. 236 с.

Назарук 1916 - *Назарук О.* Слідами українських січових стрільців. Львів: СБУ, Друк. НТШ, 1916. 156 с.

Нариси 1993 - Нариси з історії Закарпаття. Т. І (з найдавніших часів до 1918 року). Відп. ред. Гранюк І.М. Ужгород, 1993. 436 с.

Наше Общество 1907 - Наше Общество «Уніо» // Наука. Унгарь. 1907. № 39.

Нашъ народолюбивый 1907 - Нашъ народолюбивый епископъ Юлій въ интересъ нашей печатни // Наука. Унгварь. 1907. № 5.

О нашемъ языкѣ 1907 - О нашемъ языкѣ // Наука. Унгварь. 1907. № 9.

Основаніе 1902 - Основаніе акціонернаго Общества «Унія» // Мѣсяцословъ на 1903 годъ. А.И. Волошинъ. Унгварь: Унія, 1902. С. 66-67.

Оугрорусинъ 1904 - Оугрорусинъ. «Галицкіи оукраинцы» // Наука. Унгварь. 1904. № 20.

Павлик 1985 - *Павлик М.* Про русько-українські народні читальні // Твори. Київ: Дніпро, 1985. С. 159-283.

Пап 2003 - *Пап С.* Історія Закарпаття. Т. III. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. 648 с.

Пекар 1997 - *Пекар А.* Нариси історії церкви Закарпаття. Т. II. Внутрішня історія. Рим, Львів: Місіонер, 1997. 492 с.

Піпаш 2009 - *Піпаш В.* Феномен регіонального сепаратизму в Закарпатті. Ідейні джерела, передумови та діяльність. Мукачево: Карпатська вежа, 2009. 36 с.

Рудловчак 1976 - *Рудловчак О.* До історії вивчення закарпатоукраїнського фольклору і етнографії в XIX та на початку XX ст. // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 1976. № 7. С. 337-386.

Русько-мадярський 1883 - Русько-мадярський словарь. Написавъ Ласловъ Чопей. Будапешт, 1883. 446 с.

Сілецький 2008 - *Сілецький Р.* Юрій Жаткович. Етнографическій очерк угро-русских: комплексне видання / Упоряд. і передмова О.С. Мазурка. Ужгород: Мистецька лінія, 2007. 392 с. // Вісник Львів. ун-ту. Серія істор. Львів, 2008. Вип. 43. С. 455-458.

Совѣщаніе 1895 - Совѣщаніе членовъ общества св. Василия Великаго // Листоукъ. Унгварь. 1895. № 13.

Статєєва 1993 - *Статєєва В.* Мовні питання на сторінках закарпатської періодики другої половини XIX – початку XX ст. (до 1919 р.) // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Ужгород, 1993. С. 287-292.

Стрипський 2008 - *Стрипський Г.* Москвофілізм, українізм і вітчизняні руснаки // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Ужгород. націон. ун-т. Ужгород: Говерла, 2008. Вип. 20. С. 264-273.

Сухий 2003 - *Сухий О.* Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. 498 с.

Химинець 1996 - *Химинець Ю.* Тернистий шлях до України. Ужгород: Гражда, 1996. 396 с.

Христоматія 1893 - Христоматія церковно-славянських и угро-русских литературныхъ памятниконъ съ прибавленіємъ угро-русскихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ. Составиль Евменій Сабовъ. Унгварь: Келеть, 1893. 235 с.

Шандор 1992 - *Шандор В.* Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. 292 с.

Шевельов 1998 - *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус. Чернівці: Рута, 1998. 208 с.

Штефан 1973 - *Штефан А.* За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України / Августин Штефан. Торонто: Пробоєм, 1973. Кн. 1. 351 с.

Штефан 1981 - *Штефан А.* За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України від давніх давен до 1927. Торонто: Пробоєм, 1981. Кн. 2. 384 с.

Янишин 2001 - *Янишин Б.* Народовці на рубежі 70–80-х рр. XIX ст. у контексті політичної культури галицьких українців // Український історичний журнал. 2001. №6. С. 86–100.

Янишин 2003 - *Янишин Б.* Народовський рух у Галичині як суспільно-політична течія (70 – 80-і роки XIX ст.): автореф. дис.... канд. іст. наук. Київ, 2003. 24 с.

Янишин 2010 - *Янишин Б.* Народовці // Енциклопедія історії України. У 10 т. Т. 7: Мл-О. Київ: Наукова думка, 2010. С. 197–199.

Mayer 1977 - *Mayer M.* Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860–1910. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977. 255 p.

Žeguc 1965 - *Žeguc I.* Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848–1914. Wiesbaden: Harrassowitz, 1965. 145 s.

REFERENCES

A.V. 1908 – A.V. Pravda ochi kole [Nothing hurts like the truth], Nauka [Ungvar], 1908, Nr 38 [in Ukrainian].

Aktsionernoe obshchestvo 1910 – Aktsionernoe obshchestvo “Unio” [The Joint Stock Company *Unio*], Nauka [Ungvar], 1910, Nr 7 [in Russian].

Aktsionernoe obshchestvo 1911 – Aktsionernoe obshchestvo “Unio” v Ungvari prodai [The Joint Stock Company *Unio*], Nauka [Ungvar], 1911, Nr 4 [in Russian].

Babyuk 1915 – *Babyuk A.* U.S.S. Na chuzhinі. Ugors'kiy Rusnak [In the foreign land. Hungarian Rusnak], Dіlo, Lviv, 1915, pt. 139 [in Ukrainian].

Brashchayko 1908 – *Brashchayko I.* Dekil'ko sliv za ugors'ko-rus'ke prostonarodne zhite i poeziyu [A few words on the Hungarian-Ruthenian plebeian life and poetry], in: Sich [Sich], Lviv, 1908, pp. 175–186 [in Ukrainian].

Veriga 1996 – *Veriga V.* Narisi z istorii Ukraїni (kinets' XVIII – pochatok XX) [Essays on the History of Ukraine (the end of the 18th – early 20th centuries), Lviv, Svit Publ., 1996, 446 p. [in Ukrainian].

Voloshin – *Voloshin A.* Pochatki natsional'nogo probudzhennya na Pidkarpats'kiy Rusi [Beginnings of national awakening in Subcarpathian Rus] [Online], Available at: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh28.htm> (accessed: 15th February 2015) [in Ukrainian].

Voloshin 1959 – *Voloshin A.* Spomini. Religiyno-natsional'na borot'ba karpats'kikh rusiniv-ukraїntsiv proti madyars'kogo shovinizmu [Memoirs. Religious and national struggle Carpatho-Rusyn-Ukrainian against Magyar chauvinism], Philadelphia, Karpats'kiy golos Publ., 1959, 56 p. [in Ukrainian].

Gnatyuk 1897a – *Gnatyuk V.* S'vitli dukhi na Ugors'kiy Rusi. II [Bright spirits at the Hungarian Rus], in: Bukovina. Chernivtsi, 1897, Part 87 [in Ukrainian].

Gnatyuk 1897b – *Gnatyuk V.* Ugorus'ka mizeriya [Hungarian-Russian junk], in: Zhite i slovo [Life and Word], Lviv, 1897, vol. 6, book 1, pp. 46–62 [in Ukrainian].

Gnatyuk 1897c – *Gnatyuk V.* Ugororus'ki kalendari [Hungarian-Russian calendar], in: Zhite i slovo [Life and Word], Lviv, 1897, vol. 6, book 4, pp. 329-335 [in Ukrainian].

Gnatyuk 1899 – *Gnatyuk V.* Prichinok do istorii znosin galits'kikh i ugor's'kikh rusiniv [Reasons for the history of relations between Galician and Hungarian Ruthenians], Literaturno-naukoviy vistnik [Lviv], 1899, vol. VII, pp. 162-178 [in Ukrainian].

Gnatyuk 1901 – *Gnatyuk V.* Slovaki chi rusini? (Prichinok do viyasnennyya sporu pro natsional'nist' zakhidnykh rusiniv) [Slovaks or Rusyns? (The reason to settle the dispute concerning the nationality of western Rusyns)], Zapiski naukovoogo tovaristva im. Shevchenka [Kiev], 1901, vol. XLII, book 4, pp. 1-81 [in Ukrainian].

Grendzha-Donskiy 1990 – *Grendzha-Donskiy V.* Moï spogadi [My memories], Naukoviy zbirknik Muzeiu ukrains'koi kul'turi u Svidniku [Kiev], 1990, Nr 15, pp. 333-422 [in Ukrainian].

DAZO – DAZO, Fund 151, Inv. 2, File 912. Ogoloshennyya episkopa golovi ministriv Ugorshchiny z privodu vidachi dozvolu na vidannyya gazeti "Nauka" na rusins'kiy movi v m. Uzhgorod. 11. XII. – 12. XII. 1903 r. [The announcements of Bishop to the Head Minister of Hungary on granting permission to publish the newspaper "Science" in the Rusinian language in Uzhgorod. 11 XII. - 12 XII. 1903] [in Ukrainian].

Danilyuk 1997 – *Danilyuk D.* Istoriya Zakarpattya v biografiyakh i portretakh (z davnnykh chasiv do pochatku XX st.) [The history of Transcarpathia in the biographies and portraits (from ancient times to the early 20th century)], Uzhgorod, 1997, 289 p. [in Ukrainian].

Deshko 1850 – *Deshko A.* O Karpatskoy Rusi [On Carpathian Rus'], Kievlyanin, Moscow, 1850, book 3, pp. 19-31 [in Ukrainian].

Dobrzhanskiy 1999 – *Dobrzhanskiy O.* Natsional'niy rukh ukraïntsiv Bukovini drugoi polovini XIX – pochatku XX st. [The national movement of Bukovinian Ukrainians in the late 19th – early 20th centuries], Chernivtsi, Zoloti litavri Publ., 1999, 574 p. [in Ukrainian].

Dulishkovich 1874 – *Dulishkovich I.* Istoricheskaya cherty ugro-russkikh [Historic features of the Finno-Russian], Uzhgorod, Karl Iegera i Al'bert Yu. Reypay Publ., 1874, 135 p. [in Ukrainian].

Zhatkovich 2007 – *Zhatkovich Yu.* Etnograficheskyy ocherk ugro-russkikh [An ethnographic essay on Finno-Russian], Uzhgorod, Mistets'ka liniya Publ., 2007, 392 p. [in Ukrainian].

Zakarpattya 2008 – Zakarpattya v etnopolitichnomu vimiri [Transcarpathia in the ethno-political dimension], Kiev, IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukraïni, 2008, 682 p. [in Ukrainian].

I.Ch. 1886 – *I.Ch.* Nashe ravnodushie odna iz prichin» bidnostey nashey [Our indifference as one of the causes of our poverty], Listok [Uzhgorod], 1886, Nr 4 [in Russian].

I.S. 1915 – *I.S.* Z ugors'koi Ukraïni [From Hungarian Ukraine], Vistnik Soyuzu vizvolennyya Ukraïni [Bulletin of the Union of Ukrainian Liberation], 1915, pp. 59-60 [in Ukrainian].

Levits'kiy 1926 – *Levitsky K.* Istoriya politichnoi dumki galits'kikh ukraïntsiv

1848-1914 [The history of political thought of Galician Ukrainians in 1848-1914], L'viv, 1926, 724 p. [in Ukrainian].

K. 1862 – K. Iz Ugorskoj Rusi [From Hungarian Ukraine], in: Slovo, Lviv, 1862, Part 3 [in Ukrainian].

Karpats'ka Ukraïna 1939 – Karpats'ka Ukraïna. Geografiya, istoriya, kul'tura [Carpathian Ukraine. Geography, history and culture], Lviv, Ukraïns'kiy vidavnichiy institut Publ., 1939, 160 p. [in Ukrainian].

Kashka 2008 – *Kashka M.Yu.* Etnopolitichniy rozvitok rusiniv-ukraïntsiv Zakarpattya (seredina XVIII st. – 1867 r.). Dis. kan. ist. nauk [Ethnopolitical development of Rusyn-Ukrainians in Transcarpathia (the mid of the 18th – 1867). History Cand. Diss.], Uzhgorod, 2008, 227 p. [in Ukrainian].

Klochurak 1978 – *Klochurak S.* Do voli. Spomini [By the will. Memoirs], New York, Karpats'kiy Soyuz Publ., 1978, 189 p. [in Ukrainian].

Lisyak-Rudnitskiy 1994 – *Lisyak-Rudnitskiy I.* Karpats'ka Ukraïna: narod u poshukakh svoei identichnosti [Carpathian Ukraine: people in search of their identity], in: Istorichni ese. V 2 t, vol. I. Kiev: Osnovi [Historical Essays, in 2 vols. Vol. 1. Kiev], 1994, pp. 451-470 [in Ukrainian].

Lozinskiy 1908 – *Lozinskiy M.* Sorok lit diyal'nosti "Pros'viti" [Forty years of activity of the "Enlightenment"], Lviv, Druk, NTSh Publ., 1908, 76 p. [in Ukrainian].

Maer 1968 – *Maer M.* Zakarpats'ki ukraïntsi na perelomi stolit' [Transcarpathian Ukrainians at the turn of the century], in: Zhovten' i ukraïns'ka kul'tura [October and Ukrainian Culture], Pryashiv, 1968, pp. 49-73 [in Ukrainian].

Mazurok 1993 – *Mazurok O.* Problemi ukraïns'koï movi u listuvanni Yu.K. Zhatkovicha z V. Gnatiukom [Problems of the Ukrainian language in correspondence between Y.K. Zhatkovycha with V. Hnatiuk], in: Ukraïns'ka mova na Zakarpatti u minulomu i s'ogodni [The Ukrainian language in Transcarpathia in the past and future], Uzhgorod, 1993, pp. 216-221 [in Ukrainian].

Mazurok 2001 – *Mazurok O.S.* Yuriy Zhatkovich yak istorik ta etnograf [Yuri Zhatkovych as a historian and ethnographer], Uzhgorod, Uzhgorod National University Publ., 2001, 292 p. [in Ukrainian].

Meygesh 1908 – *Meygesh M.* Yak chital'ne zvoditi! [How to teach reading], Nauka [Ungvar], 1908, Nr 10 [in Ukrainian].

Mishanich 2012 – *Mishanich O.* Rusini: politika, istoriya, kul'tura [Rusyns: politics, history, culture], Uzhgorod, Grazhda, 2012, 352 p. [in Ukrainian].

Moskvofilstvo 2001 – *Moskvofilstvo: dokumenti i materiali* [Russophilism: documents and materials], ed. by S.A. Makarchuk, Lviv, 2001, 236 p. [in Ukrainian].

Nazaruk 1916 – *Nazaruk O.* Slidami ukraïns'kikh sichovikh stril'tsiv [In the footsteps of Ukrainian Sich Riflemen], Lviv, SVU, Druk Publ., 1916, 156 p. [in Ukrainian].

Narisi 1993 – *Narisi z istorii Zakarpattya* [Essays on the history of Transcarpathia], Uzhgorod, 1993, vol. I, 436 p. [in Ukrainian].

Nashe Obshchestvo 1907 – *Nashe Obshchestvo "Unio"* [Our society "Unio"], Nauka [Ungvar], 1907, Nr 39 [in Ukrainian].

Nash narodolyubivyy 1907 – *Nash narodolyubivyy episkop Yuliy v interesi nashey pechatni* [Our people-loving Bishop Julius for our printing], Nauka [Ungvar], 1907, Nr 5 [in Ukrainian].

O nashem yazyke 1907 – O nashem yazyke [About our language], Nauka [Ungvar], 1907, Nr 9 [in Russian].

Osnovanie aktsionernago 1902 – Osnovanie aktsionernago Obshchestva “Uniya” [On the establishing of the corporation “Unio”], in: Misyatsoslov na 1903 gode, Ungvar, Uniya Publ., 1902, pp. 66-67 [in Ukrainian].

Ougrorusin 1904 – *Ougrorusin*. “Galitskii Oukraintsy” [Galician Ukrainians], Nauka [Ungvar], 1904, Nr 20 [in Ukrainian].

Pavlik 1985 – *Pavlik M.* Pro rus’ko-ukraïns’ki narodni chital’ni [On Russo-Ukrainian people’s reading houses], in: Tvorì [Works], Kiev, Dnipro Publ., 1985, pp. 159-283 [in Ukrainian].

Pap 2003 – *Pap S.* Istoriya Zakarpattyá [The history of Transcarpathia], Ivano-Frankivsk, Nova Zorya Publ., 2003, vol. III, 648 p. [in Ukrainian].

Pekar 1997 – *Pekar A.* Narisi istoriï tserkvi Zakarpattyá. T. II. Vnutrishnya istoriya [Essays on the History of the Transcarpathian Church. Vol. II. The domestic history], Rome, Lviv, Misioner Publ., 1997, 492 p. [in Ukrainian].

Pipash 2009 – *Pipash V.* Fenomen regional’nogo separatizmu v Zakarpatti. Ideyni dzhherela, peredumovi ta diyal’nist’ [The phenomenon of regional separatism in Transcarpathia. The ideological source, background and activities], Mukachevo, Karpats’ka vezha Publ., 2009, 36 p. [in Ukrainian].

Rudlovchak 1976 – *Rudlovchak O.* Do istoriï vivchennya zakarpatoukraïns’kogo fol’kloru i etnografii v XIX ta na pochatku XX st. [The folklore and ethnography studies of Transcarpathian in the 19th and early 20th centuries], in: Naukoviy zbirnik Muzeyu ukraïns’koï kul’turi u Svidniku [Scientific collection of the Museum of Ukrainian culture in Svidnik], 1976, Nr 7, pp. 337-386 [in Ukrainian].

Rus’ko-madyarskiy 1883 – Rus’ko-madyarskiy slovar’ [The Russian-Hungarian Dictionary], Budapesht, 1883, 446 p. [in Ukrainian].

Siletskiy 2008 – *Siletskiy R.* Yuriy Zhatkovich. Etnograficheskiy ocherk ugro-russkikh: kompleksne vidannya [Yuri Zhatkovych. An Ethnographic Essay on the Finno-Russian], Visnik L’vivskogo Un-tu. Seriya Istoriya [Lviv], 2008, iss. 43, pp. 455-458 [in Ukrainian].

Sovishchanie chlenov 1895 – Sovishchanie chlenov obshchestva sv. Vasiliya Velikago [Meeting of the members of the society of St. Basil the Great], Listok [Ungvar], 1895, Nr 13 [in Russian].

Stateeva 1993 – *Stateeva V.* Movni pitannya na storinkakh zakarpats’koï periodiki drugoi polovini XIX – pochatku XX st. (do 1919 r.) [The language questions on the pages of Transcarpathian periodicals in the late 19th – early 20th centuries (up to 1919)], in: Ukraïns’ka mova na Zakarpatti u minulomu i s’ogodni [The Ukrainian language in Transcarpathia in the past and present], Uzhgorod, 1993, pp. 287-292 [in Ukrainian].

Stripskiy 2008 – *Stripskiy G.* Moskvofilizm, ukraïnizm i vitchiznyani rusnaki [Moscowphilism, Ukrainisms and domestic Rusniaks], Naukoviy visnik Uzhgorods’kogo universitetu. Seriya: Istoriya [Uzhgorod], Uzhgorod National University Publ., iss. 20, Uzhgorod, Goverla Publ., 2008, pp. 264-273 [in Ukrainian].

Sukhiy 2003 – *Sukhiy O.* Vid rusofil’stva do moskvofil’stva (rosiys’kiy chinnik u gromads’kiy dumtsi ta suspil’no-politichnomu zhitti galits’kikh ukraïntsiv u XIX stolitti) [From Russophilism to Moscowphilism (the Russian factor in public

opinion and socio-political life of the Galician Ukrainians in the 19th century)], Lviv, Lviv National University Publ., 2003, 498 p. [in Ukrainian].

Khiminets 1996 – *Khiminets Yu.* Ternistiy shlyakh do Ukraini [A thorny path to Ukraine], Uzhgorod, Grazhda Publ., 1996, 396 p. [in Ukrainian].

Khristomatiya tserkovno 1893 – Khristomatiya tserkovno-slavyanskikh i ugro-russkikh literaturnykh pamyatnikov s pribavleniem ugro-russkikh narodnykh skazok na podlinnykh narechiyakh [A Reader of Church Slavonic and Finno-Russian literary monuments with Finno-Russian folk tales in authentic dialects], comp. by E. Sabov, Ungvar, Kelet Publ., 1893, 235 p. [in Russian].

Shandor 1992 – *Shandor V.* Zakarpattya. Istorichno-pravoviy naris vid IX st. do 1920 [Transcarpathia. A historical and legal sketch from the 9th century to 1920], New York, Karpats'kiy Soyuz Publ., 1992, 292 p. [in Ukrainian].

Shevel'ov 1998 – *Shevel'ov Yu.* Ukraïns'ka mova v pershiy polovini dvadtsyato stolittya (1900–1941). Stan i status [The Ukrainian language in the first half of the 20th century (1900–1941). On the status], Chernivtsi, Ruta Publ., 1998, 208 p. [in Ukrainian].

Shtefan 1973 – *Shtefan A.* Za pravdu i volyu: Spomini i deshcho z istorii Karpats'koï Ukraïni [For Truth and Freedom: Memoirs and history of Carpatho-Ukraine], Toronto, Proboem Publ., 1973, book 1, 351 p. [in Ukrainian].

Shtefan 1981 – *Shtefan A.* Za pravdu i volyu: Spomini i deshcho z istorii Karpats'koï Ukraïni [For Truth and Freedom: Memoirs and history of Carpatho-Ukraine], Toronto, Proboem Publ., 1973, Book 2, 351 p. [in Ukrainian].

Yanishin 2001 – *Yanishin B.* Narodovtsi na rubezhi 70–80-kh rr. XIX st. u konteksti politichnoi kul'turi galits'kikh ukraïntsiiv [Narodovtsi at the turn of 70-80 of the 19th century in the context of the political culture of Galician Ukrainians], Ukraïns'kiy istorichniy zhurnal [Kiev], 2001, Nr 6, pp. 86-100 [in Ukrainian].

Yanishin 2003 – *Yanishin B.* Narodovs'kiy rukh u Galichini yak suspil'no-politichna techiya (70-80-i roki XIX st.) [The populist movement in Galicia as a socio-political movement (70-80 years of the 19th century)], Abstract of History Cand. Diss. Kiev, 2003, 24 p. [in Ukrainian].

Yanishin 2010 – *Yanishin B.* Narodovtsi [The Populists], in: Entsiklopediya istorii Ukraïni. U 10 t. T. 7: Ml-O [t], Kiev, Naukova dumka Publ., 2010, pp. 197-199 [in Ukrainian].

Mayer 1977 – *Mayer M.* Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860-1910 [Carpatho-Ukrainian (Ruthenian) political and social aspirations: 1860-1910], Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, 255 p. [in Hungarian].

Žeguc 1965 – *Žeguc I.* Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848-1914 [The national political aspirations of the Carpatho-Rusyns in 1848-1914], Wiesbaden, Harrassowitz, 1965. 145 p. [in German].

Майор Ростислав – аспірант історического факультета Каменец-Подольського національного університету ім. Івана Огієнко.

Mayor Rostyslav – Graduate Student of Historical Department of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University.

E-mail: major.r@mail.ru